

A galíciai zsidók és a bécsi jiddis avantgárd

Galician Jews and Viennese Yiddish avant-garde

Hrotko Larissza PhD

Jewish Theological Seminary – University of Jewish Studies ORZSE of Budapest.

lara.r@t-online.hu

Initially submitted March 12, 2017; accepted for publication April 7, 2017

Abstract

This study demonstrates that there is not only optional interdisciplinary cooperation between different fields of research but there is an explicit need for. A typical example is the cultural anthropology. While presenting one specific part of the Jewish culture this study includes the outcomes of social anthropologic, social political as well as literary criticism. However, linguistics – dialectology in this topic and the translation of German and Yiddish scriptures – also contributed to show up a rather complete picture.

This picture is definitely extensive: From the family correspondence of the 20th century through the police reports on the frame of mind between 1914 and 1917, it spreads to Viennese Yiddish avant-garde poetry. This is the way how two simultaneous Viennese societies and cultures were emerging. Contemporary Jewish and non-Jewish cultures could not manage the urban society of Vienna that rejected the cultural values of Jews who escaped from Galicia. At the same time, anti-Semitism grew rapidly in Vienna and penetrated soon the political arena. This short study closes by definition of anti-Semitism which surfaced in the Yiddish journalism.

Key words: Yiddish culture, avant-garde, anti-Semitism, xenophobia, First World War.

Kulcsszavak: jiddis kultúra, avantgárd, antiszemitizmus, idegengyűlölet, első világháború.

Előszó és a bevezető

Az előszó célja, hogy megismertessem az olvasót a tanulmány megírásának körülményeivel. A bevezető a téma kiválasztását hívatott megindokolni. Jelen esetben ez a kettő nagyon közel áll egymáshoz, ezért az előszót és a bevezetőt egy fejezetként fogalmaztam meg.

„Ami az üzleti élet részleteit illeti, úgy a napokban átküldök neked, kedves Emil, egy pontos beszámolót. A viasz-üzletről még nem tudtam megérdeklődni, hogy most mennyit adnak érte. Minden esetre nagy hiány van és az árak felkúsztak. A pontos árszintről is be fogok számolni.

Engem különösen a paraffin érdekel, ezen a téren azonban jól tájékozódott vagyok és magam is nagy mennyiségeket rendelnék. Jelenleg itt a paraffinból nagy hiány van és nagy a kereslet, most lenne ideje ezzel üzletelni. Feltéve, ha addig ide tudjátok hozni az árut. Vagonnyi mennyiséget is el tudnék helyezni. De ugyanez vonatkozik a vazelinre is. Ezért az utóbbi időben kilónként 25 koronát is adtak, de a maximális árszintet ezzel még nem érték el. Minél hamarabb érkezik az áru, annál jobb árat lehet elérni, mert jelenleg galíciai áru is van kilátásban, noha még senki sem tudja, mikor érkezik meg végre. Van nekünk egy cipópásztagyártóegyesületünk, amely számára körülbelül 2 vagon ukrán paraffin – á 16 korona, bérmentve – szállítására

vonatkozó szerződést hoztam létre. A gyártó csak nekünk ad bérmentve. Ugyanis csak ő tudta, mikor indulhat útra a szállítmány.

Arról van szó, hogy vagy elhozhatja a paraffint tőled Kedérről,¹ akkor közvetlenül a cipópászta egyesületnek tudnám eladni az árut jelzett áron minden szállító beleegyezésével, vagy ládánként kéz alatt szállítod nekem az árut, akkor is lehetne biztosan keresni rajta. Végül egy koncepciót is le lehet bonyolítani, amelyhez a csehszlovák és az osztrák kormány is engedélyt ad a tiszta paraffin, ill. vazelin, érc vagy kolofonium² szállítására.”

A korabeli piaci helyzetet élethűen ábrázoló sorokat egy olyan levélből idéztem, amelyet egy bécsi vegyész mérnök (Ludwig Schön) 1919-ben írt sógorának Morvaországba. A kurrens szépírással írt – de ettől még igen nehezen olvasható! – levél mintha „kitáncolt” volna a történelmi kontextusából. Az első világháború utolsó éveiben és a háborút követő időben Bécs lakossága ugyanis szenvedett az élelmiszer és egyéb közszükségleti cikkek hiányától. Nagy hiány volt kenyérből, lisztből, krumpliból, zöldségből, gyümölcsből, de hiányzott rendes cipő és ruha is. 1916-1917-ben az emberek már alig kaptak petróleumot a boltokban, ami azt jelentette, hogy azok a lakások, ahol nem volt gáz, fűtés és világítás nélkül maradtak. Az 1918-1919-es Bécs még annyira nélkülözött, hogy a gyerekeket Hollandiába és Svájcba küldték, hogy megerősödjenek.

De a gazdag bécsiek háztartásaiban – így a keresztény-szocialista sajtó – udvari zsidó volt³, aki mindent be tudott szerezni: „A hét folyamán lebonyolítja a megrendeléseket és szombaton kasszíroz. Saját útjai vannak, ismeri a galíciai hittestvéreinek rejtekhelyeit.”⁴ (Die andere Abstammung).

Bécsben fokozódott a zsidóellenes hangulat. A rendőri hangulatjelentésekben lépten-nyomon találhatók feljegyzések a galíciai zsidó menekültekről és a bécsi lakosok velük szembeni ellenszenvéről. (Stimmungsberichte aus der Kriegszeit 1914-1917). 1918-ban Bécsben a szociáldemokraták jutottak hatalomra, a „Vörös Bécs” 1934-ig tartotta magát. Minderről az eseményről Ludwig Schön levelében egy szó sem hangzott el. Mintha számára csak két világ létezett volna és pedig a család és a szűk szakmai üzleti kör világa.

1938-ban az idegen világ eseményei utolérték Ludwigot és az egész Schön családot. Zsidóként kénytelenek voltak elhagyni Ausztriát, hogy Angliában egy teljesen új egzisztenciát alapítsanak.

Ludwig és édesanyja Klára Schön levelei véletlenül kerültek hozzám. Ennek köszönhetően másként láttam meg a huszadik század eleji Európát. Nem a naptári évek, hanem az igazi emberek története elevenedett meg előttem és világossá tette azt, amit a történészek tankönyvekbe próbálnak belezsúfolni. Erről majd más helyen és részletesebben beszélek.

¹ Helység Erdélyben.

² Fenyőgyanta

³ Utalás a 17-18. századi „Hofjude” (vagy Hoffaktor) fogalmára. Ez egy olyan személy volt, aki a fejedelmek és az udvari méltóságok részére szerzett luxusárut és tőkét. Bécsben a 17. században Sámuel Oppenheimer volt egy ilyen Hoffaktor. Nők is voltak köztük, például Eszter Schulhoff, egy udvari ékszerész felesége, I. Frigyes porosz király „Hoffaktora”. Egyik legismertebb példa pedig Veit Harlan „Jud Süß” filmjében látható, amely a német náci propaganda eszköze volt.

⁴ Reichspost 4.1.1918: „In den Haushalten der reichen Wiener gibt es einen Hausjuden, der alles besorgen kann: Er effektuiert die Bestellungen im Laufe der Woche und kassiert Samstag ein. Er hat seine Wege, er kennt die geheimnisvollen Schlupfwinkel galizischer Glaubensgenossen.”

Jelen kulturális antropológiai dolgozatban, az említett levelek kapcsán, csak az úgynevezett galíciai, azaz keleti zsidókról („Ostjuden”) lesz szó.

A galíciai, pontosabban a mai ukrán és lengyel területekről származó zsidók az üldözések, a pogromok és a rossz gazdasági körülmények miatt menekültek Nyugat felé a jobb élet reményében. Történt ez az úgynevezett türelmi korszak megkötéseinek feloldása után, már a 19. század második felétől.⁵ (Smoel Ettinger 2002. 35-36.)

„Di schene Schtot Win”⁶ egy gyakori téma volt a jiddis irodalomban. A realitások azonban még részben sem feleltek meg a jiddis álmoknak. A remélt szabadság helyett a zsidók elutasításba és diszkriminációba ütköztek. És nem kizárólag a nem zsidó lakosság részéről. A helyi zsidók, akik jól integrálódtak a városi életben, gyanakvóan nézték a ruhájukban és a nyelvükben tőlük annyira különböző keleti zsidókra. A kaftán, a pajesz és a jiddis nyelv gyakran adtak okot a durva antiszemita kirohanásokra. Ezért a bécsi zsidók féltek az antiszemitizmus fokozódásától és saját státuszuk romlásától.

Az utolsó nagy galíciai bevándorlás az első világháború kitörésével történt. Miután az orosz katonák elfoglalták Galíciát, a zsidók tömegesen menekültek Morvaország, Magyarország és Ausztria irányába. Többségük útközben mindent elveszített és szörnyű körülmények között éltek menekülttáborokban és zsúfolt pincelakásokban. Bécsben a kezdeti szolidaritást hamar felváltotta az idegengyűlölet, amely nem is olyan lassan vette fel az antiszemitizmus markáns vonásait. A sorok között ezt olvashatjuk ki a Bécsi Levéltárban őrzött rendőri hangulatjelentésekből. (Stimmungsberichte aus der Kriegszeit 1914-1917) A továbbiakban ezekből idézek néhány részletet.

Az 1914-1917. évi bécsi közhangulat és az antiszemita jelenségek összefüggése

1914 októberében a bécsi lakosság hangulata még jó volt, ami elsősorban a frontról érkező kedvező híreknek volt köszönhető. A jelentések kiemelték a templomba járók számának szaporodását, főleg akkor, ha a papok az úgy nevezett hadi prédikációkat tartották. Ezek a beszédek állítólag nyugtató hatásúak voltak, hazaszeretetre és kitartásra buzdították a hívőket.⁷ A petróleum-ellátás még folyamatos volt, a munkaerőhiány még nem volt érezhető, kivéve a női szakmákat. Negatívumként jegyezték fel, hogy több általános iskola bezárt, aminek következtében a gyerekek sokszor felügyelet nélkül tartózkodtak az utcán.

Nyugtalanította a lakosságot az élelmiszerek árának emelkedése. Ezért a bécsiek nem a háborús eseményeket, hanem a galíciai menekülteket hibáztatták. Már októberben felmerült, hogy a bécsiek nem érznek szimpátiát a Galíciából menekült emberek iránt, akik a városi lakók szerint szennyezték az utcákat és tömeges jelenléttel akadályozták az utcai forgalmat. A II. kerület (*Leopoldstadt*, azaz Lipótváros) lakosai elpanaszolták, hogy a galíciaiak

⁵ A „türelmi korszaknak” a történészek az 1746 és 1846 közötti időszakot nevezik. A türelmi adó (Toleranz-Tax) bevezetésével Mária Terézia lehetővé tette a zsidók városokban történő letelepedését, míg II. József 1781/82-es türelmi rendelete a zsidók számára a szabad királyi városokban történő letelepedést is engedélyezte.

⁶ „A szép város Bécs” – jiddis kifejezés latin betűs transzkripcióban.

⁷ Ezt a megállapítást érdemes összevetni Prohászka Ottokár pásztorleveleivel, amelyeket 1914 és 1918 között írt a háború okairól, lényegéről, erkölcsi hatásáról és a hősiességről. Ezek a levelek egyáltalán nem a lakosság megnyugtatótását célozták. SzfvPL-Lit.Enc. (Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár) 1914-1915, 1917, 1918. (Bettina Reichmann 2015.)

felvásárolják az élelmiszereket és a közszükségleti cikkeket, amelyekből ilyen módon hiány keletkezik. Ennek köszönhetően az árak felszöktek.

1914 november-decemberében a közhangulat romlott, egyrészt a dráguló élelmiszerek, másrészt az újonnan keletkezett krumplichiány miatt. A bécsiek nyugtalanok voltak a menekültek egyre nagyobb tömege miatt is. Az a hír járta, hogy a menekültek csempésznek és betegségeket terjesztenek. Ha a háború után is Bécsben maradnának – ijesztgették egymást a lakosok –, akkor házalással rossz konkurenciát jelentenének a rendes kereskedőknek. A bécsiek mindinkább tudni vélték, hogy a drágulás oka a menekültek magatartása volt. Megfigyelték, hogy szombaton, amikor az ortodox zsidók nem vásárolhattak, az üzletek előtt kisebbek voltak a sorok, és az árak is visszaestek. (Stimmungsberichte aus der Kriegszeit. Band 1914).

Az 1915-ös év folyamán a lakosság hangulata változó volt. A hadi sikerek, mint például Lemberg visszafoglalása, valamint Varsó, Holm, Brest-Litovsk és Szerbia év végi meghódítása hozzájárultak a hazaszeretet és a bizalom erősödéséhez. A közhangulat „siegesbewusst und freudig”⁸ volt. (Stimmungsberichte Bd. 1915. 3) Ugyanakkor az élelmiszerek ára továbbra is nagyon magas volt, sőt egyes esetekben az árak határozottan nőttek.

Bécsben munkásszervezkedések kezdődtek. Néhány esetben a bécsi nők erélyesen léptek fel és hangot adtak az elégedetlenségüknek. Az áruhiány már szinte minden élelmiszert és közszükségleti cikket érintett. A munkaerőhiány miatt a nők olyan munkakörben is dolgoztak már, ami eddig kizárólag a férfiaké volt.

A II. kerületben a forgalom az éjszakai lokálokban még mindig nagy volt. Tekintettel a hadi helyzet javulására a „lengyel menekültek” (gúnyosan „Polische”) lassan elhagyták a várost, aminek a bécsiek nagyon örültek. (Bd. 1915. 48). Egy idő múlva azonban a menekültek elutazása mintha lelassult volna. Ez idegesítette a helyi lakosokat, akik a zsidó menekülteket hibáztatták az általános drágulásért. Egy XX. kerületi zsidót azon kaptak, hogy nagy mennyiségű cukrot akart küldeni Bukovinába. A másik galíciai a XVIII. kerületben rézvitriolt árusított 3.20 korona egységáron, holott előtte 2000 kg-t kilónként 60-70 hallérért vásárolt fel. (Bd. 1915. 62).

Problémák adódtak az úgynevezett hadi fémhulladék begyűjtésével. Az I. kerületi Tuchlauben utca 13. szám alatt volt a központi átvevőhely, amely előtt az emberek már 8 órakor összegyűltek, de a személyzet csak 9-re járt. Erre a tömeg felbőszült és kiabált: „Haut den Juden die Fenster ein!” „Wie lange sollen wir noch warten, bis wir unser Letztes verkauft haben?”⁹(Bd. 1915. 260).

Az 1916. évi jelentések a lakosság helyzetének további romlását és a zsidókkal szembeni ellenszenv erősödését mutatták. Februárban a jelentések a bérből élők további elszegényedéséről számoltak be. A gyerekek rossz ruhákban és lyukas cipőben, felügyelet nélkül szaladgáltak az utcán. Ugyancsak februárban jelentették, hogy a II. kerületi zsidó

⁸ „győzelemtudatos és örömteli”

⁹ „Törjétek be a zsidók ablakait!” „Meddig kell még várunk, hogy az utolsóinkat is eladjuk?”

üzletekben a cukor várható drágulásáról beszélnek. Árfelhajtási praktikákról is számoltak be részletesen, többek között az úgynevezett láncszámlázásról, amelynek következtében az eredetileg alacsonyabb áron számlázott áru a kereskedői lánc végén „papíron” többszörösen drágulva került vissza az első eladóhoz, aki azt ténylegesen már magasabb áron adta el. A kontextus ügyes szerkesztésével – bár egyenesen nem mondták ki – a jelentések mégis azt kívánták sejtetni, hogy ezt a drágítási módszert a zsidó kereskedők találták fel. (Bd. 1916. 89). A zsidó menekültekről azt híresztelték, hogy a cukorkészleteket még a cukorjegy bevezetése előtt vásárolták fel. „Die Bevölkerung schiebt die auftretende Not hauptsächlich dem rücksichtslosen Treiben der jüdischen Flüchtlinge zu.”¹⁰ (Bd. 1916.113). És éppen Lipótvárosban, amint a Prater is feltűnt a prostitúcióról szóló jelentésekben. Nagyon fiatal, 15-17 éves lányok, köztük leginkább a szobalányok, a segédmunkásnők, a varrónők stb. voltak az ellenőrzött és az úgy nevezett „vad” vagyis illegális prostitúció résztvevői. Lipótvárosban valaki hallotta, ahogy a prostituáltak teljesen abszurd módon így csalogatták a vevőket: „Komm mit, wirst angesteckt und brauchst nicht ins Feld zu gehen!”¹¹ (Bd. 1916. 121).

A II., XX. és XXI. kerületben, ahol a galíciai zsidók laktak, a menekültek az üzletek előtt sorban állók kétharmadát tették ki. A bécsiek szerint ez azért volt, mert a menekültek nem is akartak dolgozni, hanem egész nap csak felvásárolták az élelmiszerkészleteket és így elvették a többiektől a legszükségesebbet. A krumpliárusok előtt is többnyire a zsidó menekültek álltak sorban. A gyerekek és a nehéz munkát végző nők sírtak, mert a zsidó menekültek miatt nem jutottak élelmiszerekhez. Ezért a bécsiek hangosan követelték, hogy a menekülteket vissza kell küldeni Galíciába. A jelentések több példát soroltak fel, amelyek mutatták, milyen szemtelenek és rámenősök voltak a galíciaiak. Schell Zeiler például 20 bála cipőtalpbőrt vásárolt fel (100 kg bálánként), és 50 kg más bőrt. Ábrahám Landesmann és Juda Herschbernstein 100 kg étkezési zsírt, 30 kg csokoládét és 70 liter ecetet Galíciába akartak eljuttatni. (Bd. 1916. 137)

A lakosok továbbra is panaszkodtak, hogy sok fiatal zsidó kórházban tengődik ahelyett, hogy fronton szolgált volna. (Bd. 1916. 202-203). Szeptemberben is sokan panaszkodtak a menekültekre, akik mind gyanúsabbak lettek a lakosság szemében. „Der Besitz von übermäßig viel Brotkarten fällt hauptsächlich bei der jüdischen Bevölkerung auf.”¹² (Bd. 1916. 256). A menekültek száma kissé növekedett és továbbra is segílyt kaptak az államtól. 1917-ben a közhangulat már közel sem volt jó. Eleinte csak közömbösség, fáradtság és elégedetlenség, később már az izgatottság valamint a kormány- és rendszerellenes aktivitás jelei is mutatkoztak. Gyakran fordult elő, hogy a munkások és a dolgozók sztrájkoltak, de nem spontán, hanem szervezeten.

A lakosság körében nőtt a feszültség. Májusban kibontakozott a sztrájkmozgalom, a nők tüntettek a szavazati jogért. Az oroszországi forradalmi megmozdulások hírére többen

¹⁰ „A kialakult ínséget a lakosság főleg a zsidó menekültek üzérkedésnek tudja be, akik senkire sincsenek tekintettel.”

¹¹ „Gyere! Megfertőzlek, és nem kell a frontra menned!”

¹² „Főleg a zsidó lakosság rendelkezik feltűnően sok kenyérjeggyel.”

hangoztatták, hogy Bécsben is ezt kell tenni. (Bd. 1916-17. 219, 235). Május 1-én főleg a nők és a gyerekek gyülekeztek, akik szervezeten akartak vonulni a belvárosba, de a rendőrség ezt megakadályozta. (Bd. 1916. 248).

Az 1917. évi rendőri jelentések júniusban maradtak el, de az utolsó oldalakon is – párhuzamosan a növekvő nyugtalansággal, társadalmi feszültséggel és a nép elviselhetetlenné váló nyomorával – feltűntek a zsidókat elmarasztaló szemrehányások. Az étkezési zsír hiányával kapcsolatban az emberek például azt beszélték, hogy vidéken van zsír és ezt fel is vásárolta a kormány, de időben nem szállították a városba, és a zsír megromlott. A romlott zsírt pedig a zsidó kereskedők vásárolták fel olcsón, hogy ebből az ugyancsak égetően hiányzó szappant főzzenek. (Bd. 1916. 268).

A bécsi jiddis avantgárd¹³

Talán nem csodálkoznak, ha elmondom, hogy a bécsi rendőri hangulatjelentések kommunikációját egyoldalúnak találtam. Tudni akartam, hogyan emlékeztek maguk a galíciaiak erre a korszakra és a bécsi éveikre. Azt már biztosan tudtam, hogy a galíciai zsidók bécsi élete nem volt könnyű, sem olyan jövedelmező, mint amilyennek a jelentések ábrázolták. Az is világos volt, hogy a galíciai zsidók nem voltak egyformák. Sok zsidónak a háború utáni években az úgy nevezett „opciós” eljárás keretében el is kellett hagyni Bécsset, függetlenül attól, mi várt rájuk az elhagyott hazában.¹⁴ Kerestem a galíciai zsidó emlékeket és rábukkantam egy kis verses kötetre, amelyben a „jiddis avantgárd” avagy „jungjiddis” köréhez tartozó zsidó költők verseiben kaptam választ. (Gabriele Kolbauer-Fritz 1995).

A galíciai zsidók nehéz gazdasági, társadalmi és politikai helyzete ellenére Bécs II. és XX. kerületei kávéházaiban és pincészházaiban a korai 20. században színes jiddis kulturális élet bontakozott ki. Megjelentek a jiddis folyóiratok, működtek az új jiddis kiadók, a már létező jiddis színház virágzásának korát élte. Egyik legfontosabb színházi vezető abban az időben a galíciai Zloczow-ból menekült Jakob Messtel volt, aki szerzőként, rendezőként és színészként járult hozzá a kelet-jiddis színházi hagyomány átültetéséhez a császári főváros valóságába. (Harendorf 1968. 241-251) Sőt Bécsben jiddis filmeket is forgattak! A jiddis kultúra ekkora fellendüléséhez hozzájárult az 1908. évi bukovinai (csernovici) „Első jiddis nyelvkonferencia.” De óriási szerepet játszottak a bécsi jiddis lendületben az ide menekült galíciai zsidó költők, újságírók, irodalomkritikusok és színészek. A *Poalé Cion* (Cion munkásai) elnevezésű cionista munkásmozgalomnak is része volt a jiddis kultúra újraszületésében. 1920-ban a *Poalé Cion* szétvált. A jobboldali szárny az „Undser Wort”, a baloldali cionisták, Michael Kohn vezetésével, az „Avangard” folyóirat köré csoportosultak. Az utóbbi csoporthoz tartozott Melech Ravitsch, Dovid (David) Kenigsberg, Mojsche

¹³ Az „Avantgárd” fogalom alatt itt a 20. század első felére (jellemzően az első harmadára) eső művészeti (képzőművészeti, irodalmi, színművészeti) mozgalmat értek, amely olyan irányzatokat foglalt magába, mint a szimbolizmust, futurizmust, kubizmust, kubo-futurizmust, szürrealizmust stb. Ideológiailag az avantgárd mozgalom az utópisztikus szocializmusban gyökerezett, jellemző volt erre a mozgalomra a kategorikus gender aspektus. (Vö. Н. Б. Автономова, Н. Л. Адаскина 2004).

¹⁴ „Optionsverfahren”. Aki nem tudta bizonyítani a német nyelvhez és kultúrához való tartózkodását, azt haladéktalanul kitoloncolták Bécsből. Magyarországon ezt az eljárást „optálási kötelezettségnek” nevezték és a 30-as években bizonyíthatóan alkalmazták. (Vö. „Ki magyar állampolgár?” in: Zsidó Újság, 1937. december 3. 4.)

Zilburg, Rochel (Rachel) Korn, Dvojre Fogel, Melech Chmelnitzki, Ber Horovitz, Ber Schnaper, Mendel Nejgreschl és mások. Minden jiddis avantgárd költőt itt természetesen nem mutathatok be, de az alábbi rövid ismertetésből is alkothatnak véleményt a 20. század eleji galíciai jiddis költészetéről és a költők környezetéről. Ez az ismertetés és a versek most első ízben jelennek meg magyar nyelven.

Melech Ravitsch (1893-1976) a galíciai Radimnóban született. (Österreichische Literatur im Exil – 2002). 1913-ban költözött Bécsbe, ahol eleinte banki szakmát tanult. Háború alatt az osztrák-magyar hadseregben szolgált. Költőként részt vett a Smuel Jákob Imber által szerkesztett „Inter arma” jiddis antológiában, majd egy önálló kötete is megjelent. Albert Ehrensteinnel együtt tervezte a német írók műveinek kiadását jiddis nyelven. Saját fordításait a „Kritik” bécsi irodalmi folyóiratban publikálta. 1921-ben Varsóba költözött, ahol csatlakozott a „Chaliastre” nevű expresszionista csoporthoz. A harmincas években Ausztráliába emigrált. Bécsi éveit Ravitsch részletesen leírta a „Dos Majse-Buch fun majn Lebn” (Életem története) című emlékiratában, amely már Buenos Airesben jelent meg. (Ravitsch 1962-1975). Gyűjteményeit a Jeruzsálemi Nemzeti Könyvtár őrzi.

Ravitsch lírájában nagy helyet foglalt el a város (Bécs) és annak zsidó lakói. Bécs eme szegény, fáradt arca tárul elénk a „Város nyomora” című verséből:

Szeretem a nyomortól sápadt arcú, fekete kezű
Népet, a fekete városokon át vándorolva,
Istentől elszakítva, az imát nem ismeri.
A népet, mely maga elé mered magányosan.
Szeretem ezt a nyomort, a nedves lakást és a pincelejáratot,
A sóvárgást, amely erőtlen szárnyával kopog a falba,
A szemeket, melyek örökké keresik könyvek
Véget nem érő sorában a szellemet,
Mely lánggra gyúl
A pillantástól, mint egy mécs a koponya üregében.

Melech Chmelnitzki (1885-1946) misztikus verseiben a város szinte alanyként jelenik meg. A város a költő vallomásaiban vad szomjúsággal itta ki a vérét, megmérgezte őt kétségbeeséssel és irigységgel, megfojtotta az énekét és rosszindulatúan oltotta ki benne a költészet szikráját („Di Shtodt”). Chmelnitzki emiatt Melech Ravitsch mellett foglal helyet.

Melech Chmelnitzki Kijev környékén született, de a családja még gyermekkorában Lembergbe költözött. 1912-ben Bécsben doktorált. 1938-ig orvosként és szabadfoglalkozású íróként dolgozott Bécsben, ahol részt vett a pszichoanalitikai és az álompszichológiai kutatásokban. Az egyik szürreális álmat a „Der Karlik” (Törpe) című epikus művében írta le. Ebben a költeményben a főhőst egy törpe üldözi az elpusztított, szétszaggatott álombeli tájon át. Ezzel a skizoid képpel találkozunk az itt bemutatott versben is.

1938-ban Chmelnitzki családjával együtt New Yorkba menekült, ahol ma is őrzik jiddis nyelvű irodalmi hagyatékát. Chmelnitzki szókincsében sok a szláv eredetű szó és szófordulat. Ez a jelenség a keleti jiddisre ugyan jellemző volt, de Chmelnitzki verseit ez a szláv áthallás még titokzatosabbá teszi. „A városban, mely haldoklik” című vers az „Ojf a shtiler Sstesckke” (A csendes ösvényen) kötetben, 1921-ben jelent meg Bécsben.

A város, ősi ellenségem, már rég haláltusában vergődik.
A lélegzete beteges és fáradt, és érzi, hogy a halál közeledik

Halkan magából ömlik, utcájáról utcára haldoklik,
Örülni nem tudok, s a gyűlöletem e látványtól nem múlik.

Halál nagy völgyének partján ott állok
És fájdalommal, félelemmel az egykori álmra nézek,
A sivatagi forgószelemben a szívem szótlanul kering,
Halkan kiömlik és a várossal együtt haldoklik.

Dovid (David) Kenigsberg (1889-1942) Lemberg melletti Buskban született, gimnáziumi tanulmányait Brodyban és Csernovitcben folytatta. Az első jiddis nyelvű versei galíciai folyóiratokban és kötetekben jelentek meg. Dovid Kenigsberg is szolgált az osztrák-magyar hadseregben az első világháború alatt, majd huzamosabb ideig Bécsben tartózkodott. Smuel Jákob Imberhez hasonlóan Kenigsbergre is hatott Heinrich Heine költészete. Heine hatására vezetett be szonettet a jiddis lírába, szókincsében és nyelvtani formáiban germanizmusok tapasztalhatók. Ugyanakkor tartalmilag Kenigsberg versei tükrözik a költő zsidó identitását és a zsidó nép melletti elkötelezettségét. A természet szinte materiális leírása és a népiesség jellemezte Kenigsberg líráját. Így írta le például a ködös vidéket az 1921-ben Bécsben megjelent „A mezőkön” című versben:

Eltakarta a köd a mező sokaságát,
Befújta szitáló esővel akár a harmattal.
Álmosan és kábán kullogva vánszorog
A nap a felhők szürke fogságában.

Visszhang nélkül üt fejsze a fába,
Húsz lépésnyire nem lát a szemem,
A nedves ágakat érintve repül felettük
Monoton káromással egy varjú.

Az alábbi zsidó-népies verse még 1918-ban jelent meg Bécsben:

A lélek a menyasszony,
Az égbolt a hupé,
A madarak a klezmerim,¹⁵
A menyegző neve a tavasz.

Ám a legszebb pillanatban
Szomorú a lélek,
Sírdogál, mint egy menyasszony,
Akit megénekelnek.¹⁶

Dovid Kenigsberget a német nácik 1942-ben, Lengyelországban gyilkolták meg.

Mojse Zilburg (Silburg) (1884-1942) a „bécsi jiddis avantgárd” azon kevés képviselőjéhez tartozott, aki nem Galíciából származott. Mojse Zilburg 1884-ben, a Vilnius melletti Molodecsnóban született. Prózaíró, publicista, fordító volt. Zilburg egy jómódú zsidó családból származott és hagyományos zsidó nevelést kapott: járt hederbe és jesivába. Először Minszkben tanárként dolgozott, de 1912-ben letartóztatták és a „Bund” tagjaként

¹⁵ „Hupa” (hupé) a zsidó esküvői baldachin, avagy a sátor tető. „Klezmerim” – a jiddis Klezmer-együttes tagjai.

¹⁶ Utalás a zsidó esküvőre, amikor a menyasszony ül és a teremben lévők énekelnek szépségéről, fiatalságáról, az eddigi boldog, gondtalan életéről stb.

börtönbüntetésre ítélték. A börtöncellát Dávid Einhorn jiddis költővel (1886, Grodnó melletti Karelichi – 1973, New York) osztotta meg. Szabadulása után Zilburg Krakkóban és Lembergben, majd 1918-tól Bécsben élt, ahol ivrit tanárként dolgozott. Munkája mellett a „Der Kwal” (Forrás) nevű jiddis kiadót, a „Kritik” c. irodalmi folyóiratot és a zsidó irodalmi és újságírói szövetséget alapította meg. Bécsi tartózkodása alatt sokat publikált. 1920 februárjában jelent meg „Vos ikh hob aykh tsu zogn” (Amit el kell nektek mondanom) című esszéje, amelyben élesen támadta Martin Bubert és „Der Jude” folyóirata kulturális cionizmusát. Zilburgot főleg Buber szociális-utópisztikus misztikája irritálta, de kritizálta Jabotinski militáns cionizmusát is. A teljes nyelvi asszimilációt követelők ellen is fellépett, akik szorgalmazták a jiddist pótló orosz vagy lengyel nyelv bevezetését a zsidó iskolákban. Zilburg szkeptikus volt a radikális baloldallal, így például a bolsevista orosz forradalommal szemben is. Ugyanakkor reményt látott a zsidó munkásmozgalomban. 1925-ben Vilniusban, majd Varsóban élt, ahol a „Literarische Bleter” című lap kiadásával foglalkozott. A második világháború elől menekülve Belostokban, majd ismét Vilniusban élt. A nácik 1942-ben családjával együtt gyilkolták meg Ponariban.

Az alábbi ritmikus prózai darabja jól mutatja az avantgárd egyik irodalmi kísérletét, amely igyekezett elmosni a vers és a próza közötti határokat.

12 után megáll az éjszaka

Tizenkettő után megáll az éjszaka, mint egy fekete varázstükör. Ha egyszer belenézel, egész életedet látod meg benne elejétől végig. Így látom tükörben az utolsó órát. Hogy fáradt léptekkel magányos úton megyek, mely sápadtan és csendesen a távolba húzódik, mint a tejút az égbolton. Megyek. Mint egy koldus, ki helyet keres magának éjszakára. Az öregedő holdnak fénye világítja az eget hidegen és bágyadtan. Megyek. Nem bántódom, egyedül a szegénységem bánt. Hisz semmim sincs, csak ez a csupasz élet. A levegő oly vékony körülöttem, mintha valaki elszívta volna. Egy madarat sem lelek. Az egemen egy felhőt nem találsz. És árnyékot nem vet a testem. Így megyek-megyek egészen a köig, amely az úton áll. Ott lefekszem és fejemet a kőre hajtom. És kinyújtom az üres sápadt kezemet, majd másik üres, sápadt kezemet is kinyújtom...

A kövem hátlápján ez áll bevésve:

Így él és így meghal az ember,
Ki házat épít
Két kezével,
És kit a háza
Négy fala megfojt.
Így él és így meghal az ember.

Rochel (Rachel) Korn, szül. Häring (1898-1982) a galíciai Podliski mellett Sucha Gorában született. Korn egy parasztcsaládból származott. Az első világháború alatt Bécsbe menekült, de a háború után vissza kellett térnie Galíciába. A lebergi „Zuschtejer” irodalmi körhöz tartozott, amely egyrészt a „Młoda Polska”, másrészt a „Jung Wien” hatása alatt állt.¹⁷ Korn először lengyelül írt és publikált, csak a háború után kezdett jiddisül írni. A második világháború kezdetén Lembergbe utazott el lányához, és így menekült meg a haláltól. Sok

¹⁷ „Jung Wien” – irodalmi kör, amely a késői 19. században alakult meg Hermann Bahr „Die Zeit” hetilapja körül. A kör tagjai a Griensteidl kávéházban jöttek össze, ahol olyan írók találkoztak, mint Hugo von Hofmannsthal, Peter Altenberg és mások. A korai 20. századra a „Jung Wien” a naturalizmustól a modernizmusig jutott el. Ez az irodalmi mozgalom hatással volt Robert Musil, Joseph Roth és Ödön von Horváth munkásságára.

bolyongás után végül lányával együtt Moszkvába került, ahol olyan zsidó íróktól kapott támogatást, mint Perez Markis. Később Kanadába emigrált. 1982-ben, Montrealban halt meg. Korn versei a vidéki élet lírai képeivel és a falu realiztikus ábrázolásával tűnnek fel. A tömör, minden szentimentalizmustól mentes stílusát mély történeti és pszichológiai elemzés jellemzi. Műveiben Korn a művészetet és a nyelvet, a menekülést, az emberi szenvedést és a kitartást énekelte meg, amire könyveinek címe is utal. Például az olyan verseskötetek, mint a „Rojter Mon” (Vörös mák, 1937), a „Snit” (Betakarítás, 1941 – ezt a kötetet a nácik megpróbálták megsemmisíteni), a „Hajm un Hajmlozikeit” (Haza és a hazátlan, 1948), „Basertkejt” (Sors, 1949), a „Fun jener zajt lid” (Az ének túlsó oldaláról, 1962), a „Sirim v’odome” (Énekek, 1966), a „Die Gnod fun vort” (A szavak könyörülete, 1968), az „Ejf der Sharf fun a Rege” (A villám élen, 1972) és sok más.

Korn verseit és rövid elbeszéléseit lefordították héber, lengyel, orosz, francia és német nyelvre. Angolul 1982-ben jelentek meg „Összes művei”.

1950-ben és 1958-ban Lamed-díjjal tüntették ki. 1972-ben H. Leivick-díjat, 1974-ben az Itzik-Manger-díjat kapott, utóbbit a legmagasabb jiddis irodalmi díjnak tartják. A „Neked” című vers meglehetősen nyíltan, szinte már nyersen ábrázolja az ember érzelmi világát és a természettel való kapcsolatát:

Átitattál, mint a földet a tavaszi eső,
Neked adom ragyogásom legjobbját,
Halk szavaid ütemes pulzusán csüngők,
Mint egy méh a virágzó hárs ágán.

Bőség ígérete vagyok én neked
Akkoron,
Ha érik a mezőn a rozs és a búza,
És elterül a zöld remény
A magtár csupasz aljában.

Ujjaimról hűség csurog fáradt fejedre
És éveimre.
A föld, amelyre lábad lép,
Hízik és dagad
A szerelem fájalmától.
Írántad, szeretett férjem.

Dvojre Fogel (1902-1942) Lembergben, egy galíciai *maszkilim* (zsidó felvilágosító) családjában született. Az első világháborúban családjával együtt menekült Bécsbe, ahol először a gimnáziumot fejezte be. Az első verseit németül írta. Első jiddis nyelvű publikációi a „Zuschtejer” lebergi irodalmi folyóiratban jelentek meg. Dvojre Fogel kubofuturista irányzatot követett a költészetben, amelynek képviselői (mint például az orosz költő és festő Jelena Guro) elhatárolódtak a szimbolizmustól. A kubofuturisták a beszéd és a szavak természetes formájára törekedtek és keresték a beszéd eredeti forrását. A kubofuturista versek sokszor a természetes anyagok leírását tartalmazták és a köznapi életet az egymásra épülő jelenetek formájában ábrázolták. Az itt bemutatott „Bordal” című vers a Mendel Nejgreschel és Elieser Schindel által szerkesztett „Klejne Antologie fun der jiddischer Lirik in Galizie” – ben jelent meg.

1942-ben Dvojre Fogelt, családjával együtt, a lebergi gettó megsemmisítése során gyilkolták meg a nácik.

Eljött az idő
Eljött a bordal ideje,
Mert halálba kerget a bánat.

Mit lehet itt tenni,
Ha a bánat körülvesz,
Mint az ezerkarú korrall.
Átölel egyik, s másik oldalról.
Mit lehet itt tenni...

Ha az ember nélkül,
De az emberrel együtt sem élhetünk?

Üljünk az ünnepi asztal köré,
A nők lágyan redőző bársonyruhában,
A férfiak forró ajkakkal
És gyengéd, szomorú kezekkel.

Vegyünk elő kristály poharakat
Hűvös borostyánból és piros korallból –
Merítsük bele a ragacsos italba,
A szőlő és csókok italába.

És semmi mást,
és semmi mást már nem kell tenned,
mert ennél többet lehet-e ...

Ber Horovitz (1895-1942) a Majdan nevű kis kárpátaljai galíciai faluban született. Filozófiát és orvostant tanult Krakkóban és Varsóban. Bécsben a Mojse Zilburg körüli irodalmi kör tagja lett. 1919-ben jelent meg a „Der Kwal” kiadónál a „Fun majn Heim in di Berg” (A hegyvidéki hazámról) című verses kötete. Később Galíciába tért vissza. Az avantgárd hamisíthatatlan képviselőjeként nem csak verseket írt, de festett és illusztrált is. „Galícia 1914” című verse a népi jiddis dalok formájára íródott. A vers a vidék gyakran változó nemzet-politikai helyzetét és a zsidó nép kétségbeejtő kiszolgáltatottságát írja le.

1942-ben Horovitzot saját szülőfalujában gyilkolták meg az ukrán náci kollaboránsok.
Galícia 1914

Zeng a trombita
Vivát, vivát-vivát,
A lengyel zsoldos énekel:
„Nincs veszve Lengyelország”

Zeng a trombita
Hurrá, hurrá-hurrá,
Jönnek az ukrán katonák,
Hogy felszabadítsák Ukrajnát.

Amikor mi, testvérek,
A csatába mentünk,
Dalainktól a pillánkról
Könnyeket hullatunk.

Mendel Nejgreschl (1903-1965) Mendel Nejgreschl teljes irodalmi munkásságát nem írhatom le, de nevét feltétlenül meg kell említenem. Nejgreschl Novy Sanceban (Lengyelországban) született. Bécsbe tanulni ment, majd később ügyvédként telepedett le. Túlélte Buchenwald borzalmait, ahova 1938-ban internálták. Szabadulása után New Yorkba emigrált. Nejgreschl a galíciai jiddis irodalom egyik vezető képviselője volt. Nála csúcsosodott ki a bécsi jiddis költők városi lírája: a nyomasztó szegénység, a pusztulás és az elnyomás motívuma. „Bam Altwarger” (Az ócskásnál) című versében, amelynek alcíme „Winer Jidn-Gass” (Bécsi Zsidó utca), Nejgreschl a zsidó nép sínylődését írta le:

Milyen öreg itt minden!
A zsidó, a nő és a gyerekek okossága
És a rühes koldus,
Aki rozsdás hangon hörög az éjszakába:
„Itt egy vak” ...

Milyen fáradt itt mindenki!
De ki tudja mérni az öregség fáradságát?
A szívem elbújik
Félelemben a sűrke matracok
Lyukaiban.

Nem kevésbé tragikus az a kép, amelyet az „In'm Schandhojs”¹⁸ versében ábrázolt. A bordélyban féktelenül táncolnak a katonák és a prostituáltak. Az örömlányok között vannak fiatalok, de olyan is, aki már öreg, beteg, sőt tüdőbajos. A közös éneket a környezet lelki és testi betegsége miatt a költő „szifilisz-éneknek” nevezte. Meglepően egészségesnek ezen a helyen csak a halál látszott:

De a sarokban ül a halál,
Fehér fogait csikorgatja,
Villogtatja.
És az öreg csellóján
Ezt eljátssza:
tra-la-la,
tra-la-la...

Ugyanakkor éppen Nejgreschnél jelenik meg az újjászületés és a remény hangja, amely összecseng a zsidó költészet messianisztikus témájával.¹⁹

Az áprilisi eső
Ez itt a tavasz hírnöke: a remegés,
A misztikus félelem és a késéles öröm.

¹⁸ Szó szerinti fordításban: „A szegényházban”. A német megfelelője „Im Freudenhaus”, ami magyarul talán legjobban „az örömlányoknál” kifejezéssel fordítható le.

¹⁹ A versbeli képek Jesája próféta képeire emlékeztetnek: Vö. Jesája 7, 14.

Egy meztelen ló duzzadt orrlyukaival
Nyújtja ki nyakát az acélt olvasztó zivatarba.
Egy kutya ugat az összeturkált úton,
A föld kimozdult a helyéről – és elindult...
Villámmal és mennydörgéssel érkeve a küszöbön áll
Egy gyermek – és kis kezével megfeji az esőt.

Záró sorok

Izchok Lejb (Lejbus) Perez (1852-1915) galíciai jiddis író, aki kétségtelenül a lengyel jiddis irodalom középpontja volt, és akinek hatására az expresszionizmus bevonult a jiddis kultúrába, ezt írta a műalkotásról:

„A valóságban az anyag maga a művészet. Minden pillanat, minden benyomás külön-külön – a színes üvegdarabkák; a költői szív – egy kaleidoszkóp; a művész szeme a valóságot azonban nem úgy látja, ahogy ez kínálkozik, hanem még valóságosabban, mert láthatja annak belső jelentését, a kapcsolatát és a függését a világ lelkétől, vagyis attól, amit ő – művészi világnézete szerint – a kulisszák mögötti hatóerőként ismer fel.”²⁰ (Karl Müller 2003.2)

Ezek a szavak röviden összefoglalják a bécsi jiddis avantgárd költőinek munkásságát. Záró soraimban beszélhetek az avantgárd mozgalomról, ami az irodalomkutatók egyik kedvenc témája. A mozgalom legtalálhatóbb megfogalmazása Umberto Eco-tól származott. Eco szerint az avantgárd minden történelmi korszakban megismétlődik. Minden korban az avantgardizmus rombolja és deformálja a múltat, elősegítve a posztmodernizmus érkezését. A modernizmus – vagyis az avantgárd – nem egy történelmi, hanem egy metatörténelmi kategória. A posztmodernizmushoz képest az avantgárd idővel hagyománnyá válik, amelyet a posztmodernizmus kritikusan felülvizsgál és dekanonizál. Az avantgárd elemeit azonban a posztmodernizmus új kódolásban az új alkotásokban használja fel. (Umberto Eco 2000. 528-529)

A dolgozatomban azonban nem a jiddis nyelvről vagy az avantgardizmusról, hanem az utóbbi jiddis képviselőiről szól, akik többnyire menekülve telepedtek le Bécsben az első világháború idején. A galíciai zsidók bécsi tartózkodása egy olyan korszakra esett, amikor a város lakói szenvedtek a háború megpróbáltatásaitól, a minden életterületre kiterjedő hiánytól, az éhségtől és a félelemtől.

A félelem egyik oka *ad absurdum* azok a galíciai zsidók voltak, akik közé tartoztak az itt felsorolt költők. Két egymástól eltérő kultúráról lehetett szó, amely Bécsben nem tudott találkozni. A jiddis költőkre hatással volt a német nyelv, irodalom, filozófia és történelem. Mindezt gyermekkoruk óta ismerték és tisztelték. Ezért ezekkel az elemekkel is gazdagították saját kultúrájukat annak feladása nélkül.

A másik oldalon a német nyelvű osztrák kultúra és társadalom nem látott meg értéket a jiddis kultúrában. A város lakossága csak az idegenséget vette észre, amelytől félt. Ezért hiába volt több a nem zsidó spekuláns, mégis a zsidók tűntek fel. Mert a zsidók voltak az idegenek. A galíciaiak későbbi kitoloncolása sok esetben egyenlő volt a halálos ítélettel, hiszen

²⁰ „[...] die Wirklichkeit ist das Material der Kunst. Jeder Moment, jeder Eindruck im besonderen – das sind die verschiedenfarbigen Glasteilchen; das dichterische Herz – das Kaleidoskop; [...] und das Künstlerauge sieht die Wirklichkeit nicht so, wie sie sich darbietet, sondern viel wirklicher, weil er ihre innere Bedeutung, ihre Beziehung mit und ihre Abhängigkeit von der Weltseele sehen kann, also von dem, was er – gemäß seiner künstlerischen Weltanschauung – hinter den Kulissen als Wirkungskraft erkennt.”

Lengyelországban, a múlt század 20-30-as éveiben gyakoriak voltak a pogromok. A galíciai térség rossz gazdasági körülményeit bizonyította az is, hogy minden tilalom és állandó rendőri felügyelet ellenére a zsidók képesek voltak a bécsi tartózkodásukat is kockáztatni, hogy élelmiszereket és szükségleti cikkeket küldjenek haza. Ezt valószínűleg nem üzleti érdekből, hanem azért tették, hogy valamilyen módon segítsenek az otthon maradt éhező családtagoknak.

Bécsben az antiszemitizmus már a 19. század végén érezhetően erősödött. Ennek olyan ideológusai voltak, mint Karl Lueger, Sebastian Brunner vagy Georg Schönerer. Karl Lueger, Bécs későbbi főpolgármestere már 1889-1890-ben heccelte a parlamenti képviselőket a zsidók ellen, sürgetve „a keresztény lakosság kiszabadítását a zsidóság uralmából.” Politikai pályafutása vége felé Lueger egyébként beismerte, hogy az antiszemitizmust nem meggyőződésből, hanem pusztán egy jól bevált agitációs eszközként használta. (Alexander Spitzmüller 1955. 74)

És Bécs ilyen szempontból nem volt kivétel. Mojse Justman jiddis újságíró és publicista, aki az erősödő lengyelországi antiszemitizmus elől Varsóból Erec Izraelbe²¹ menekült, ezt írta az antiszemitizmus működésének modelljéről az „Antiszemitizmus” című tárcájában:

„Ellentmondásosnak tűnik, ám mégis igaz, hogy a lengyel antiszemitizmus vezérei maguk soha sem voltak antiszemita. A tömeg, amely készpénznek veszi a terjesztett hazugságokat, igaz meggyőződésből gyűlöli a zsidókat, ami nem jellemző a hazugságokat kitaláló vezetőkre. Szófogadó tanulóként a tömeg a zsidókban lát ellenséget, de nem veszi észre, hogy a tanárai félrevezetik. Az antiszemita zavargások vezetői és a bojkottok szószólói, amint ez számos esetben kiderült, magánéletükben egyetlen zsidót sem bántottak, a legnagyobb üzleteket is a zsidókkal bonyolítják le, és mindig hűséges üzlettársként viselkednek.” (Justmann 1988. 209).²²

A fentieket Justmann egy példával bizonyította. A varsói „Republika” nevű újságban megjelent egy interjú, amelyben egy parlamenti képviselő ezeket a gondolatokat fejtette ki a lengyel-zsidó párbeszédéről:

„A zsidó párbeszédet hasznosnak, sőt szükségesnek tartom. A zsidók egy nagyon nyugodt tárgyaló elem, akik nem akarnak felfordulást. A zsidók lojálisak, támogatják az államrendet, amint ezt Németországban, Franciaországban, Olaszországban vagy Amerikában is teszik.

Ugyanakkor – folytatta – ránk nézve ez az egyeztetés korai még. Az embereknek az elkövetkező parlamenti választásokig lehetőséget kell adni, hogy nyilvánítsák véleményüket, az antiszemita jelszavak pedig egy igazán kitűnő választási kampányeszköz.

Szíve mélyen a politikus egyetért a párbeszéd szükségességével, készen is áll az antiszemita agitáció beszüntetésére, de – csak a választások után. Ma a választás áll a napirenden, amelyet a párt több éven keresztül készített elő. [...] Egész évben a jobboldali pártok tartózkodtak a köznapi antiszemitizmustól, ezzel szemben engedték már a zsidók, hogy a választás évében ezzel a lehetőséggel éljünk, mert ekkor a megélhetésről és a párt egzisztenciájáról van szó, amely veszélyben forog.”(Justmann 1988. 299-300)

Ezt a cikket Mojse Justmann még 1925-ben írta. Vagyis szó sincs arról, hogy a zsidók nem rendelkeztek volna megfelelő politikai érettséggel, vagy alábecsülték volna a társadalmi folyamatokat. De a nem zsidó társadalom azon rétegei, amelyek politikai döntéshatalommal

²¹ Palesztinának nevezett brit fennhatóságú terület, amelyre vonatkozó mandátumot a britek 1920-ban San Remóban kapták meg.

²² Justmann Mojse karcolatai ugyanúgy, mint a korábban bemutatott versek, jiddis nyelven jelentek meg, amelyeket saját fordításban idézem.

rendelkeztek, ugyancsak jól ismerték a zsidó kollégákat és üzlettársakat. A „zsidó párbeszéd” bizonyos pártpolitikai érdekek miatt mégis megrekedt a parlamenti csoportok tanácskozási szintjén. Valódi társadalmi együttműködés érdektelenség miatt létre sem jöhetett.

IRODALOMJEGYZÉK

Jesája könyve in: T’NACH Teljes kétnyelvű Biblia II. Budapest – Makkabi kiadói kft. 1997. 8-160.

АВТОНОМОВА, Н. Б., АДАСКИНА, Н. Л.: *Амазонки авангарда*, Москва-Наука, 2004
ECO, Umberto: *Il nome della rosa. Postille a „Il nome della rosa”* 1983, Milano-Tascabili Bompiani, 2000 <https://doi.org/10.3726/978-3-653-05389-0/20>

ETTINGER, Smoel: *A zsidó nép története. A modern kor: a 17. századtól napjainkig*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

HARENDORF, S. J.: *Jidischer Teater in Estrejch* in: I. Manger, J. Turkov, M. Perenson, *Jidischer Teater in Ejrope zwischn bejde Welt-Milchomes*, New York 1968

JUSTMANN, Mojsche: *א בוך פעליטאנעם נכטן א נעחטן* *Nechtn: A buch feljetanen*, Ramat Gan, Bar-Ilan, 1988

(Ed.) KOLBAUER-FRITZ, Gabriele: *אין א שטאדט וואס שטארבט* *In a Shtodt woss starbt* Jiddische Lyrik aus Wien. Picus Verlag-Wien, 1995.

MÜLLER, Karl: *Aspekte jiddischer Prosa auf Beispiel von Abraham Mosche Fuchs in: Armin Eidherr, Karl Müller, Jiddische Kultur und Literatur aus Österreich.* <https://www.sbg.ac.at/exil/multimedia/pdf/fuchsmueller.pdf>

RAVITSH, Melech: *דאס מעשה בוך פון מיינ לעבן* Buenos Aires: Tsentral-farband fun Poylishe Yidn in Argentine, 1962-1975.

REICHMANN, Bettina: *Bischof Ottokár Prohászka (1858-1927)*, Ferdinand Schöningh-Paderborn, 2015.

SPITZMÜLLER, Alexander: *Und hat auch Ursach, es zu leben*, Frick, 1955.

Ineternet-források:

Österreichische Literatur im Exil – 2002. Universität Salzburg

www.literaturepochen.at/exil/articles.pdf

(2017.03.10)

Stimmungsberichte aus der Kriegszeit. Band 1914-1917.

www.digital.wienbibliothek.at/wbrobw/content (2017.03.10)

Die andere Abstammung

erster-weltkrieg.wien.gv.at/site/die-andere-abstammung

(2017.03.10)